

MUHAMMED ALİ LÂHÜRÎ

hor 1930) adıyla iki risâle eklemiştir. Bu baskının otuzu aşkın yabancı dile çevrildiği bildirilmektedir. Ömer Rıza Doğrul, eseri ilk İngilizce tercümesini esas alarak *Peygamberimiz Aleyhisselâm* (İstanbul 1341-1342), Ali Genceli *Peygamberimizin Hayatı: Sîretü'n-nebî* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (Ankara, ts.). 3. *Hilâfet-i İslâmiye be-Rû-ı Kur'ân u Hadîş* (Lahor 1920). I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı hilâfetini sona erdirmeye çabalarına karşı yazılmıştır. 4. *Muhammad and Christ* (Lahor 1921). Misyonerlerin Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den daha üstün olduğu iddiası üzerine telif edilen eser çeşitli dillere çevrilmiştir. 5. *Târîh-i Hilâfet-i Râşide* (Lahor 1924, 1932). Mevlânâ Ya'kûb Han tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir (*The Early Caliphate*, Lahor 1932). 6. *Cihâd-ı Salât-nat-ı Afğânistân aor Ahmedî Müselmân* (Lahor 1925). 7. *Abu Bakr* (Lahor 1929). 8. *Umar* (Lahor 1929). 9. *Uthman* (Lahor 1929). 10. *Ali* (Lahor 1929). 11. *Hâtemü'n-nebiyyin* (Lahor 1937). Urduca bir şiyer kitabıdır. 12. *Living Thoughts of the Prophet Muhammad* (London 1947). Eserin müellifi tarafından yapılan Urduca çevirisi de yayımlanmıştır (*Zinde Ta'lim*, Lahor 1948).

D) Kelâm ve Mezhepler Tarihi. 1. *en-Nübüvve fi'l-İslâm* (Lahor 1915). Mirza Beşîrüddin'in, Gulâm Ahmed'in nübüvetine inanmayanları tekfir eden fetvasına cevaptır. Kitabı S. Muhammed Tufeyl *Prophethood in Islam* adıyla İngilizce'ye tercüme etmiştir (Vooking 1992). 2. *'İşmet-i Enbiyâ'* (Lahor 1915). 3. *Mesîh Mev'ûd* (Lahor 1918). 4. *Şinâhat-ı Me'mûrin* (Lahor 1919). Peygamber olarak gönderildiğini iddia eden kimselerde bulunması gereken özellikler hakkındadır. 5. *İseviyyet ka Âhîri Sehârâ* (Lahor 1920). 6. *Hestî Bârî Te'âlâ* (Lahor 1930). 7. *The Prophet's Message* (Lahor 1930). 8. *el-Mesîhu'd-Deccâl ve Ye'cûc ve Me'cûc* (Lahor 1931, 1932). 9. *History and Doctrines of the Babi Movement* (Lahor 1932, 1933). 10. *History of the Prophets* (Lahor 1946).

E) Kâdiyânîlik ve Gulâm Ahmed Kâdiyânî. 1. *el-Muşlihu'l-Mev'ûd* (Lahor 1914). Gulâm Ahmed'in hayatı ve düşüncelerinin anlatıldığı bir çalışmadır. 2. *Âyetullâh* (Lahor 1915). Senâullah Amritsarî'nin Gulâm Ahmed'e yaptığı yeminleşme / lânetleşme (mübâhele) teklifiyle ilgilidir. 3. *The Split in the Ahmadiyya Movement* (Lahor 1918). 4. *Mir'âtü'l-hakîkat* (Lahor 1919). Mirza Beşîrüddin'in

Hakîkatü'l-emr adlı kitabındaki iddialara cevaptır. 5. *Żarûret-i Müceddidiyye* (Lahor 1920). 6. *Hakîkat-i İhtilâf* (Lahor 1922). Kâdiyânîlik hareketinin bölünme sebebinin ele alındığı kitap, aslında Mirza Beşîrüddin'in müellifin kendisini ve Hoca Kemâleddin'i münafik ilân etmesiyle ilgili *Â'ine-i Şadâkat* adlı eserine cevaptır. 7. *Redd-i Tekfir-i Ehl-i Kible* (Lahor 1922). Eserde Mirza Beşîrüddin'in, Gulâm Ahmed'in nübüvetini tasdik etmeyenleri kâfir saymasının yanlışlığı anlatılmaktadır. 8. *Tahrîk-i Ahmediyyet* (Lahor 1931). Kâdiyânîlik tarihinin anlatıldığı kitap, müellifinin sağlığında S. Muhammed Tufeyl tarafından *The Ahmadiyyah Movement: Tahrîk-i Ahmadiyyat* adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir (Lahor 1973 [yeni baskı]). 9. *World-Wide Religions Revolution* (Lahor 1932). Kâdiyânîliğin dünyada gördüğü itibara dair bir risâledir. 10. *The Founder of the Ahmadiyya Movement* (Lahor 1937).

F) Diğer Eserleri. 1. *Gulâmî* (Lahor 1915). 2. *Cihâd-ı Kebîr* (Lahor 1916). İslâm tebliğinin gerekliliğiyle ilgili bir risâledir. 3. *Mezheb ki Ğaraż* (Lahor 1923). Dinlerin hikmeti hakkındadır. 4. *The Call of Islam* (Lahor 1924). İslâm'ın tanıtılması, tebliği ve bunun Kâdiyânîlik yoluyla nasıl yapılacağına dair olan kitap 30.000'den fazla basılıp dağıtılmış ve *Da'vet-i 'Amel* adıyla Urduca'ya çevrilmiştir. 5. *Islam the Religion of Humanity* (Lahore 1928). Ömer Rıza Doğrul bu risâlenin tercümesini *Peygamberimiz Aleyhisselâm* adlı kitabının sonuna eklemiştir (s. 275-298). 6. *The Islamic Institution of Prayer* (Lahor 1929). 7. *Mağrib meyn Tebliğ-i İslâm ya İslâm ka Devr-i Cedîd* (Lahor 1934). 8. *The Religion of Islam: Discussion of the Sources, Principles and Practices of Islam* (Lahor 1935, 1936). 1928 yılında yazılmaya başlanan kitap müellifin en önemli eseri olup F. A. Klein'in aynı başlıkla yayımlanan kitabına (London 1906) cevap mahiyetindedir. Kitap, sünnet ve icmâ, inanç, ibadet, muâmelât ve ukûbat konularının ele alındığı eserde birçok kaynak kullanılmıştır. Başka dillere çevrilen bu çalışma Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (*İslâm Dini*, trc. Naciye Hamdi Akseki, birinci kısım: İstanbul 1361/1942; ikinci kısım: İstanbul 1365/1946). 9. *The Muslim Prayer Book* (Lahor 1939). 10. *Islam and the Present War* (Lahor 1940). II. Dünya Savaşı'yla ilgili olup Urduca ve İngilizce hazırlanmıştır. 11. *Neyâ Nizâm-ı 'Âlem* (Lahor 1942). Eserde gerçek barışın İslâm sayesinde sağlanabileceği

anlatılmaktadır. Müellif bu Urduca kitabını genişleterek İngilizce'ye çevirmiştir (*The New World Order*, Lahor 1944).

BİBLİYOGRAFYA :

Maulana Muhammad Ali, *The Ahmadiyyah Movement: Tahrîk-i Ahmadiyyat* (trc. S. Muhammad Tufail), Lahore 1973, s. 25-27; ayrıca bk. tercüme edenin girişi, s. ii-iii, vi, x, xiii-xiv; Mümtâz Ahmed Fârûki – Muhammed Ahmed, *Mücâhid-i Kebîr ya'nî Sevânîh-i 'Ömrî Hazret-i Emîr-i Merhûm Mevlânâ Muhammed 'Ali*, Lahor 1962; a.mlf.ler, *A Mighty Striving: Life Story of Maulana Muhammad Ali* (trc. Akhtar Jabeen Aziz – Zahid Aziz), [baskı yeri yok] 2004 (Ahmadiyya Anjuman Isha'at Islam Lahore Inc. U.S.A.); S. Abul Hasan Ali Nadwi, *Qadianism: A Critical Study* (trc. Zafar Ishaq Ansari), Lucknow 1980, s. 137-140; İhsan İlahî Zahir, *İslâm Dünyasında İngiliz Emperyalizmi Kâdiyânîlik* (trc. Arif Aytekin), İstanbul 1985, s. 238-248; *Kâdiyânîyân key Bârey me Vifâki Şer'i 'Adâlet ka Fayşala*, İslâmâbâd 1985, s. 8-10; *World Bibliography of Translations of the Meanings of the Holy Quran* (haz. İsmet Binark – Halit Eren), İstanbul 1406/1986, s. 87-88; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Kâdiyânîlik: Ahmediyye Mezhebi*, İzmir 1986, s. 93-95, 106-113; a.mlf., "Kâdiyânîlik", *DİA*, XXIV, 137-139; Tâhâ ed-Desûki Hubeysî, *el-Kâdiyânîyye ve maşiruhâ fi't-târîh*, Kahire 1409/1989, s. 97-110; Ch. H. Kennedy, "Towards the Definition of a Muslim in an Islamic State: The Case of the Ahmadiyya in Pakistan", *Religious and Ethnic Minority Politics in South Asia* (ed. D. Vajpeyi), New Delhi 1989, s. 91; M. P. [Mohammed Marmaduke William Pickthall], "The Perfect Polity", *IC*, X/4 (1936), s. 659-662; *The Star*, Lahore 20 October 1951; *The Dawn*, Karachi 16 October 1951; J. W. Montgomery, "The Apologetic Approach of Muhammad Ali and Its Implications for Christian Apologetics", *MW*, LI (1966), s. 111-122; Sajida S. A. Alvi, "Lahorî, Muḥammad 'Alî", *ER*, VIII, 423.

 AZMİ ÖZCAN

MUHAMMED ALİ ŞAH

(محمد علی شاه)

(1872-1925)

İran'da hüküm süren
Kaçar hânedanının altıncı hükümdarı
(1907-1909).

21 Haziran 1872'de Tebriz'de doğdu; Muzafferüddin Şah'ın oğludur. On yaşında iken "İtidâdü's-saltana" unvanını aldı; yirmi yaşında Azerbaycan eyaleti askerî birliklerinin kumandanlığına getirildi. Muzafferüddin Şah 1896 yılında hükümdarlığa gelince onu veliaht tayin etti ve Azerbaycan'ın idaresiyle görevlendirdi. 1905'te babası Avrupa seyahatine çıktığında saltanat vekili olarak Tehran'da bulundu; bu sırada Meşrutiyet yanlısı reformcularla görüşmeler yaptı.

9 Ocak 1907 tarihinde Muzafferüddin Şah'ın vefatı üzerine ortamın karışık ve

hazinenin boş olduğu bir dönemde İran tahtına çıkan Muhammed Ali Şah o günden itibaren ülkeyi sarsacak olan ciddi meselelerle yüz yüze geldi. Bir yandan monarşinin güç kaybetmesine karşı şiddetle direnirken bir yandan da İran üzerinde gittikçe hararetlenen Rus-İngiliz siyasi rekabetiyle uğraşarak Rusya'nın tarafını tuttu. 31 Ağustos 1907'de imzalanan antlaşmayla başşehir Tahran ve İsfahan dahil İran'ın kuzeyi Rusya'nın, güneyi İngiltere'nin nüfuzu altına girdi. Onun velayetliği sırasında reformcularla görüşmesine rağmen tahta çıkar çıkmaz meşrutiyete karşı cephe alması, Muzafferüddin Şah'ın son aylarında bazı siyasi haklar elde etmeyi başaran kişiler tarafından güvenilmez bulunmasına sebep oldu. O günlerde meydana gelen siyasi hadiseler, bu arada daha fazla reform isteyen bazı gizli grup ve derneklerin takip edilmesi, şah ile bir yıl önce babasının açtığı ilk meclisin (Meclis-i Şûrâ-yı Millî) ve onun hazırladığı anayasayı (Nizâm-nâme-yi Hukûk-i Millet) destekleyenlerin arasını açtı; bu sırada bazı gazete ve dergiler kapatıldı. 1908 yılı Haziran ayında Tahran'da sıkıyönetim ilân edildi ve kumandanlığına bir Rus albayı getirildi. Bu durum hükümetin, Rusya'nın bütün ülkeyi kontrolü altına almasına izin vereceği yönünde şüphelerin doğmasına yol açtı. Muhammed Ali Şah 23 Haziran 1908'de meclise top ateşi açtırdı; ertesi gün aralarında Cemâleddin İsfahânî ve Mirza Cihangir Han gibi ünlü simaların bulunduğu muhalefetin önde gelen bazı temsilcileri ve milliyetçi liderler tutuklandı veya öldürüldü. Şah dört gün sonra da meclisi feshe ederek anayasayı askıya aldı. Ancak bunlar sadece muhalefete güç kazandırdı. Başta Tebriz olmak üzere İsfahan, Reşt ve Meşhed'de başlayan karışıklıklar kısa sürede bütün ülkeye yayıldı; ayaklanmaları bastırmak için gönderilen kuvvetler de bir sonuç alamadı. Bu arada durumdan faydalanan Bahtiyârîler İsfahan'ı ele geçirdi. Neticede muhalif güçler, hükümet kuvvetlerine karşı Kerec yakınlarındaki Bâdâmek'te kazandıkları zaferin ardından 12 Temmuz 1909'da Tahran'a girdi. Muhammed Ali Şah Ruslar'ın sefâret binasına sığınarak canını kurtarabildi; daha sonra da küçük yaştaki oğlu Ahmed Mirza lehine tahttan ferâğat ettirildi (16 Temmuz 1909) ve Ruslar'ın diplomatik girişimleriyle Odesa'ya sürgüne gönderildi (9 Eylül 1909).

Muhammed Ali Şah, İran'a tekrar dönebilmek için Kasım 1910'da taraftarla-

rıyla Viyana'da yaptığı görüşmelerin ardından hazırladığı ve Ruslar'ın da desteklediği güçlü bir ordu ile Hazar denizi üzerinden Esterâbâd yakınlarına geldi; daha önce anlaştığı taraftarları da Kürdistan'da isyan başlattılar. Hükümetin gönderdiği orduyla 5 Eylül 1911 tarihinde Verâmin yakınlarında karşılaşan Muhammed Ali'nin kuvvetleri bozguna uğradı. Önde gelen adamları öldürülen eski şah kaçtığı Esterâbâd'dan bir gemiyle Rusya'ya geri gitmek zorunda kaldı (Şubat 1912); bu başarısız teşebbüs onun saltanat ümitlerini de sona erdirdi. İhtiraslı ve mücadeleci kişiliğine rağmen tahtını koruyabilmek için gerekli sağ duyu ve siyasi zekâdan yoksun olan Muhammed Ali Şah 5 Nisan 1925 tarihinde İtalya'nın San Remo şehrinde öldü; naaşı sonradan babasının da mezarının bulunduğu Kerbelâ'ya nakledildi.

BİBLİYOGRAFYA :

E. G. Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge 1910, s. 133-323; Abbas İkbâl, *Târih-i Mufasssal-ı İrân*, Tahran 1346 hş., s. 852-858; Firuz Kazemzadeh, *Russian and Britain in Persia: 1864-1914*, Nev Haven 1968, s. 448-628; N. Keddie, "Iran under the Later Qajars, 1848-1922", *CHIr.*, VII, 204-206; Rahîm Reîsnîyâ - Abdülhüseyn Nâhid, *Dü Mübâriz-i Cünbûş-i Meşrûta*, Tahran 1349/1970, tür.yer.; Feridûn Âdemîyyet, *İdeoloji-yi Nehdât-i Meşrûtiyyet-i İrân*, Tahran 2535/1976, s. 143-487; Hüseyin Baykara, *İrân İnkılâbı ve Azatlık Hareketi*, İstanbul 1978, s. 67-122; *Hâfîrât-ı Seyyid 'Ali Muhammed Devletâbâdi*, Tahran 1362, s. 22-167; P. Sykes, *Târih-i İrân* (trc. M. Takî Fahr-ı Dâî-yi Gilânî), Tahran 1366, II, 546-594; M. Cevâd Meşkûr, *Târih-i İrân-zemin*, Tahran 1366 hş., s. 365-372; Mehdi Ensârî, *Şeyh Fazlullâh-i Nûrî ve Meşrûtiyyet*, Tahran 1369, s. 71-156, 210-228; Ahmed-i Kesrevî, *Târih-i Meşrûta-yi İrân*, Tahran 1370, s. 332-567, 577-900; Mehdi Melikzâde, *Târih-i İnkılâb ve Meşrûtiyyet-i İrân*, Tahran 1371/1992, I-VII, tür.yer.; Abdullah Müstevfî, *Şerh-i Zindegânî-yi men yâ Târih-i İctimâ'î ve İdârî-yi Devre-yi Kâcârîyye*, Tahran 1371/1992, s. 170-287; R. M. Burrell, "Muhammad 'Ali Shâh Kâdjâr", *EP* (İng.), VII, 431-432; İsmail Safa Üstün, "İrân", *DİA*, XXII, 402; Faruk Sümer, "Kaçarlar", a.e., XXIV, 52.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

MUHAMMED b. Ali eş-ŞELMEGÂNÎ

(محمد بن علی السلمغانی)

Ebü Ca'fer Muhammed
b. Ali eş-Şelmeğânî
(ö. 323/935)

Müşebbihe'den
Azâfîre fırkasının kurucusu olup
İbn Ebû'l-Azâfir diye de anılan,
mensuplarının ilâh saydığı
aşım Şii lideri
(bk. MÜŞEBBİHE).

MUHAMMED ALİ TERBİYET

(محمد علی تربیت)

(1875-1939)

Azerbaycanlı devlet adamı ve yazar.

Tebriz'de doğdu. Tanınmış bir aileye mensuptur. Babası Mirza Sâdık Han'ın soyu Afşarlılar'dan Nâdir Şah'ın (1736-1747) münşî ve vak'anüvisi, *Târih-i Cihângüşâ-yı Nâdirî*'nin yazarı Türk asıllı Mehdi Han'a ulaşır. Muhammed Ali öğrenimi sırasında özellikle tabiat bilimleri, matematik ve astronomiye ağırlık verdi. 1893-1895 yılları arasında Tebriz'de Muzafferî Medresesi'nde öğretmenlik yaptı. Daha sonra bir grup arkadaşıyla birlikte burada Terbiyet Medresesi'ni kurdu. Bu okul kapanınca bir süre Lokmâniyye Medresesi'nde astronomi, coğrafya ve edebiyat okuttu. Kardeşi Mirza Ali Muhammed Han ile birlikte açtığı kitabevi çok geçmeden Meşrutiyet yanlılarının toplantı yeri haline geldi. Bu arada Seyyid Hasan Takizâde, Seyyid Hüseyin Adâlet ve Yûsuf Han İ'tisâmümülk gibi meşrutiyet hareketinin önde gelenleriyle birlikte İran'da ilk ilmî dergi olan *Gencîne-i Fünûn*'u çıkardı (Ocak 1903 - Ocak 1904). Meşrutiyet'in ilânından bir yıl önce yine başta Takizâde olmak üzere bir grup aydınla birlikte Mısır'a gitti ve orada *Kemâl* gazetesinin neşrine katkıda bulundu (1905). 1906'da I. Meşrutiyet'in ilânından rahatsız olan Muhammed Ali Şah 1908'de meclisi kapatıp anayasayı ilga edince buna karşı direnen Tebriz'deki gizli örgütün üyeleri arasında Muhammed Ali Terbiyet de vardı. Burada haftada iki gün yayımlanan ve sadece yirmi beş sayı çıkan *İttihâd* adlı bir dergi neşretti. Ancak karışıklıkların devam etmesi sebebiyle bir süre sonra yurt dışına çıkan Muhammed Ali İstanbul'a gitti ve başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerini gezdi, İngiltere'de Edward Granville Browne ile tanıştı. Kütüphanelerde İran tarihi ve kültürüyle ilgili eserleri inceledi. I. Dünya Savaşı'nda İran'ı Rus işgalinden kurtarmak amacıyla Berlin'de kurulan komiteye katıldı. İran'a döndükten sonra 1921'de Doğu Azerbaycan Millî Eğitim müdürlüğüne getirildi ve 1925 yılına kadar bu görevde kaldı. Bu sırada *Gencîne-i Maârif* adlı aylık bir dergi çıkardı; ayrıca Mecma-i Edeb adıyla bir edebiyat cemiyeti kurdu. Çalıştığı yerin bir odasını kütüphane haline getirdi ve bugün kendi adıyla anılan kütüphanenin çekirdeğini oluşturdu. Aralarında kız